

Silje Grande Paulsen

Fra brannruin til gjenreisning

En samtidsforståelse av Austrått gjennom et
halvt århundre, 1916–1961

Bacheloroppgave i Kulturminneforvaltning

Veileder: Jon Olav Hove

Mai 2022

Silje Grande Paulsen

Fra brannruin til gjenreisning

En samtidsforståelse av Austrått gjennom et halvt århundre, 1916–1961

Bacheloroppgave i Kulturminneforvaltning
Veileder: Jon Olav Hove
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Innhold

Forord	2
1 Innledning	3
1.1 Tema og aktualitet	3
1.2 Hospiteringsperiode.....	3
1.2 Problemstilling og avgrensning.....	5
1.3 Teori og metode.....	6
2 Med røtter i middelalderen	7
2.1 Historiske Austrått.....	7
2.2 Fra vikinggård til nasjonaleiendom.....	9
3 Forståelsen av Austrått gjennom et halvt århundre	11
3.1 Et nasjonalt lynnedslag.....	11
3.2 En opphetet debatt.....	14
3.3 En møysommelig prosess.....	17
3.4 En historisk eller kulturhistorisk forståelse?	20
4 Konklusjon.....	23
Arkiv	25
Litteratur	25
Nettkilder	26

Forord

Det er ønskelig å rette en takk til Jon Olav Hove for veiledning og innsiktsfulle samtaler. Erlend Lund på *Sjøside* for å gjøre hospiteringsperioden lærerik. Karina Solheim for å være en racer med kaffetrakteren og en god samtalepartner i lunsjpausene. Tone Dahlin Sæter for kunnskapsdeling i hvordan identifisere småkryp og århundre gamle blomsteravtrykk i bøker. En takk også til NTNU Universitetsbiblioteket avdeling Dora for å fritt snøke i magasinene og Statsarkivet for rask katalogisering av ønsket materiale. Takk til (klasse)kamerater, familie og samboer for støtte gjennom de siste tre år.

1 Innledning

1.1 Tema og aktualitet

I bevisstheten om sit bygverks monumentale værd kunde han sette over hovedindgangen den latinske indskrift, som er utlagt saaledes: «Denne bygning har Ove Bjelke overgit efterslegten at bevare med Guds hjælp.»¹

Midt i det flate kystlandskapet på Ørland i Trøndelag ligger Austrått. En hvitkalket herregård med et oppsyn likt et mini-renessanseslott markant til stede blant de værslitte omgivelsene. Austråttborgens historie har røtter helt tilbake til middelalderen, og står frem som et av landets viktigste nasjonalmonumenter. Det har nå gått et århundre siden natten da et lynnedslag traff Austrått og borgen brant ned til bare murene stod igjen. Etter et omfattende og langtekkelig restaureringsarbeid stod Austrått i 1961 gjenreist på ny. I dag, et halvt århundre senere, gjennomgår Austråttborgen enda en betydelig restaurering, noe som har ført tankene tilbake til 1916 og hvordan samtiden kan ha opplevd et såpass stort kulturhistorisk tap. Parallelt gjorde kulturminnevernet sin fremvekst, og nye spørsmål stiller seg gjeldende.

1.2 Hospiteringsperiode

Som en del av studieforløpet i bachelorprogrammet for kulturminneforvaltning, skal det gjennomføres en hospiteringsperiode ved en institusjon av faglig relevans. I 2022 ble derfor fire uker i februar tilbragt hos NTNU Universitetsbiblioteket avdeling Dora, hvor store deler av dagene gikk på å orientere seg rundt en jobbhverdag hvor arkiv- og bibliotekvirksomhet står i sentrum. Jeg og en medstudent ble plassert på en egen avdeling, *arkiv og foto*, med Erlend Lund som kontaktperson. Foruten å være en samarbeidspartner i hele Arkivsenteret, huser Dorabiblioteket store deler av NTNU Universitetsbibliotekets magasin, hvor en kan finne alt fra privatarkiver, bøker og bilder til trykte tidsskrifter, faglitteratur eller gamle arkitekt diplomer- og oppmålingstegninger. Til sammen fremtrer samlingene som en mangefasettert kilde til landets kulturarv og kunnskapshistorie. I tillegg har institusjonen en felles lesesal, med henholdsvis Statsarkivet og Byarkivet, hvor privatpersoner kan drive med slektsforskning eller bestille ønsket arkivmateriale for en nærmere titt.

¹ Nordhagen, O., Pragverket om Østraat u.å., Wallem privatarkiv

Det var nettopp i lesesalen vi ble møtt av den første konkrete arbeidsoppgaven; en formidling av den kommende samenes nasjonaldag i en utstillingsmonter. Her fikk vi en gyllen mulighet til å følge en digitaliseringsprosess gjennom å lete frem ønsket materiale fra magasin (som i dette tilfelle var en rekke fotografier), fotografere, redigere- og printe ut råfilene, for så å gjennomføre en kvalitativ undersøkelse av bildenes historiske kontekst og kilder, før ferdigstilling i en glassmonter. Ved et senere tidspunkt fikk vi enda en formidlingsoppgave å bryne oss på; nemlig å filme og redigere en liten videosnutt beregnet for deling i sosiale medier, med den hensikt å kunne gi publikum et utvidet syn på hva NTNU Universitetsbiblioteket avdeling Dora kan tilby.

Gjennom hele hospiteringsperioden jobbet vi kontinuerlig med ompakking av en samling glassnegativer etter den danskfødte fotografen Jens Carl Frederik Hilfling-Rasmussen. Dette er en særdeles omfattende samling bestående av tusener av negativfotografier etter Hilflings liv og virke som fotograf i Trondheim fra 1910 og påfølgende år. Videre ble vi satt til andre arbeidsoppgaver, deriblant utpakking av tilsendt materiale som skal arkiveres, samt forsvarlig forflytting av dette til magasin. En dag ble også tilbragt på Gunnerusbiblioteket på Kalvskinnet, der papirkonservator Tonje Dahlin Sæter viste oss hva hennes jobb gikk ut på. Dette innebærer alt fra reparering etter blomster som har ligget til pressing i bøker i hundrevis av år (blomstene blir forsiktig lagt tilbake i bøkene, da disse ikke skal miste sin historiske kontekst!) til registrering av arter i insektsfeller strategisk plassert rundt om i lokalene. Sistnevnte da for å unngå tapt papirmateriale i magasinene som følger av at bøker ikke sjeldent ender som billemat.

Det var likevel gjennom en arbeidsoppgave vi fikk med å presentere et forslag til brukerundersøkelse for nettstedet Gunnerus.no at bacheloroppgavens tema begynte å ta form. For å kunne undersøke nettstedets brukervennlighet, ble tjenestene hyppig brukt, og spesielt interessant var alle de gamle fotografiene fra magasinene som har blitt digitalisert og tilgjengeliggjort. Gamle bilder børstet støv av barndommens fascinasjon for Austråttborgen, og gjennom å studere både herregården og andre små historiske øyeblikk komme til live foran øynene, dukket også en annen tanke opp i hodet: hvordan ble Austråttborgen ansett i samfunnet for hundre år siden? Hvilke vurderinger og bedømmelser ble gjort på anlegget, og innså man verdien? Etter et dypdykk i hva som fantes av kilder i magasinet, kom jeg over historiker Fredrik Berbe Wallems privatarkiv, hvorav en hel del bestod av avisutklipp og tegninger om og av Austråttborgen fra tidlig 1900-tall. Dermed slo jeg fast at dette var å anse som det perfekte utgangspunkt for et interessant tema til en bacheloroppgave.

1.2 Problemstilling og avgrensning

Hvordan har Austråttborgen blitt forstått i samtiden gjennom et halvt århundre – fra 1916 til 1961?

Da hospiteringsperioden ble gjennomført ved NTNU Universitetsbiblioteket avdeling Dora, der mye gikk ut på å orientere seg rundt en hverdag med arkivvirksomhet, ble det naturlig å ende med en problemstilling som ikke lar seg besvare på noen annen måte enn ved en dyptpløyende analytisk tilnærming av arkivmaterialet som lå foran en. For å best mulig kunne besvare problemstillingen – og samtidig belyse de funnene som ble gjort med det kulturminnefaglige – ses det nødvendighet i å bryte opp problemstillingen ytterligere for å oppnå forståelse i:

- En samtidsforståelse av tapet av Austråttborgen som følge av brannen
- En samtidsforståelse av gjenreisningsspørsmål og restaureringsprinsipp
- En samtidsforståelse av Austråttborgens autentisitet
- En samtidsforståelse av Austråttborgen som et historisk eller kulturhistorisk sted

Ovennevnte problemstillinger vil knytte seg til aktuelle år innad tidsperioden, og blir drøftet løpende i oppgavens hoveddel. Den fjerde problemstillingen – Austråttborgen som et historisk eller kulturhistorisk sted – tar for seg hele perioden. En avgrensning på omkring 50 år, fra 1916 til 1961, faller seg naturlig da det er den faktiske periode fra brann til gjenreisning av Austråttborgen. Det er også fra denne tidsperioden majoriteten av arkivmaterialet er datert til. En avgrensning er også gjort til å kun belyse den nasjonale- og regionale forståelse. I tillegg vil en del om selve prosessen bli utelatt, da det er lagt hovedvekt på å analysere innholdet i uttalelser for å best kunne besvare problemstillingen. Dels grunnet fokus på en regional- og nasjonal forståelse og dels grunnet mangel på arkivmateriale, har det også blitt utelatt okkupasjonsårene 1940–1945 fra oppgaven.

1.3 Teori og metode

Av tidligere forskning står kun ett hovedverk fra dette århundre gjeldende, nemlig *Austrått* (2011) av Håkon A. Andersen og Terje T. V. Bratberg. Gjennom bokens 500 sider blir en presentert for alt som kan omhandle Austråttborgen – både historie, kunsten og restaureringer – på detaljnivå. Imidlertid har ikke dette per dags dato blitt sett i lys av noe kulturminnefaglig. I denne oppgaven skal dette gis et forsøk på, ved å analysere arkivmateriale om Austråttborgen og sette det i kulturminnefaglig kontekst ved å bruke Arne Lie Christensens *Kunsten å bevare* (2011).

For å best mulig belyse valgte problemstilling har det blitt anvendt en kvalitativ form for vitenskapelig tilnærming, hvorav det er ønskelig å oppnå *forståelse, det særegne, følsomhet, helhet og dybde*.² Ved å bruke historisk metode kan en mer dyptpløyende analysering gjennomføres, noe som ses på som en nødvendighet når man skal gi et forsøk på å besvare en problemstilling der det finnes lite – om noen – tidligere forskning å orientere seg rundt.

I starten var planen å kun bruke sekundærlitteratur i form av utklippede avisartikler- og innlegg funnet i Fredrik B. Wallems privatarkiv, men dette ble for snevert, da de fleste kun kretset rundt året 1916 og brannen. Dermed ble arkivmaterialet til *Tilsynskomiteén for Austråttborgen* fra Statsarkivet – etter forespørsel om de kunne katalogisere det – undersøkt. Dette arkivet kunne by på primærkilder i form av forhandlinger, restaureringsrapporter, brevvekslinger, nedskrevne taler og brosjyrer. I tillegg ble det brukt annen litteratur skrevet om Austråttborgen fra aktuelle tidsperioder, i den mening å kunne sette ny informasjon i en historisk kontekst.

Å hovedsakelig belage seg på arkivkilder i drøftingen, gir utslag ved at noen kilder både mangler nøyaktig datering og publiseringskanal, og i tillegg blir omtalt som eksempelvis «E.L.» eller «overlærer Håkonsen-Hansen» – nettopp fordi en ikke kan si for sikkert hvem dette er. Ei heller var det ønskelig av dem å underskrive som noe annet på aktuelle tidspunkt, noe som bør respekteres. Fullt ut er personene kilder til å finne ut hvordan forståelsen for Austråttborgen var, fordi de er representative for sin samtid. At noen av menneskene bak uttalelsene er ukjent, kan også gi en større fordel med tanke på nøytralitet og objektivitet. Likevel har en jo en viss *forforståelse* av at det i all hovedsak var akademikere og andre intellektuelle som skrev avisinnlegg og kom med uttalelser på den tiden, noe som kan være

² Dalland 2020: 54-55

med på å prege oppgaven. Kildene har blitt forsøkt analysert høyst objektivt i den mening å prøve og sette seg inn i samtidsforståelsen til den enkelte forfatter. Da oppgaven skal belyse menneskets forståelse av noe, falt det seg naturlig å gi forfatterne en stemme ved å bruke mange sitater. Dette grunner ut i et ønske om å tydeliggjøre for leseren bakgrunnen for de vurderinger som er tatt angående drøfting og konklusjoner.

2 Med røtter i middelalderen

2.1 Historiske Austrått

Naar man fra Trondhjem reiser udover Fjorden, gjør Skibet, idet man passerer Agdenæs, en skarp Bøinng tilhøire. Hvis man da, – itstedetfor at lade Blikket følge Skibet, – ser ret frem i den tidligere Kurs, vil man, der for Skjørnfjorden begynder bemærke en stor hvit Murbygning med høit Taarn, der giver Bygningen Udseende af en Kirke. I nogenlunde sigtbart Veir fortøner det forholdsvis høie Taarn sig tydeligt mod det bagenfor liggende Fjeld, om end foranliggende Løvskov skjuler Bygningens lavere Dele. Dette er den bekjente Gaard Østeraat i Ørland Præstegjæld, hvilken allerede nævnes i vor ældste Historie.³

For oss bekjent, skal Austrått ha vært et av landets aller tidligste omtalte høvdingseter. Går en tilbake hele tusen år – til 997 – kan en lese i Snorre Sturlasons saga om Olav Tryggvason og hans motstander, trønderhøvdingen Skjegge Asbjørnsons, mest kjent som *Jernskjegge*, relasjon til Austrått. Etter Jernskjegges fall i blotet på Mære, berettes det om hvordan hans lik ble tilbakeført til Ørlandet og angivelig gravlagt i *Skjegghaugen* på Austrått.⁴ At det fra et tidlig tidspunkt var mye aktivitet i området rundt Austråttborgen, reflekteres av de mange arkeologiske spor som er blitt funnet opp igjennom, hvorav det eldste kan dateres tilbake til steinalderen.⁵ I 2021 begynte utgravningen av en av Austråtts mange omliggende gravhauger – det som ofte blir omtalt som den mystiske *Skjegghaugen*. Mysteriet rundt den massive haugen artet seg i et maktmonument av en gravrøys datert til bronsealderen. Den veldige

³ Mathiesen et al. 1904: 7

⁴ Prestvik 1961: 2

⁵ Andersen & Bratberg 2011: 22

gravrøysen ligger strategisk til i munningen i Trondhjemsfjorden, og kan tenkes å være ment som avskrekking, noe som tyder på at både ressurssterke og mektige personer har vært bosatt på Austrått og øvrige områder siden oldtiden.⁶ Særlig fanget den strategiske beliggenheten oppmerksomheten til mektige vikinghøvdinge og stormenn, som Finn Arnesson, som søkte tilhold til stedet allerede i 1025.⁷

Videre har Austrått fungert som sete for en rekke høyaristokrater gjennom hele middelalderen. Av de mer betydelige personligheter anses ofte fru Ingerd Ottesdatter (ca. 1475–1555) som den mest markante eieren av godset. Den fargerike kvinnen, bedre kjent som fru Inger, representerte på mange måter Austrått selv, og omtales ofte av ettertiden som *reformasjonens jordmor*.⁸ Fru Ingerd Ottesdatter var arving til Austrått, og gjennom sin overtakelse av godset i 1510, ble hun en av landets største private landeiere.⁹ Etter hennes far og manns, rikshovmester Niels Henrikssøns, død, satt fru Inger igjen med store landområder og eiendommer som hun administrerte med et myndig grep. Enker trengte ikke lenger være underlagt sine menns formynderskap som da de var hustruer, men kunne derimot opptre både selvstendig og aktivt, noe fru Ingerd Ottesdatter utvilsomt benyttet seg av.

Både fruen selv og hennes svigersønner var aktive i den protestantiske bevegelsen, og de stod alle i spissen da det norske riksrådet falt bort og den katolske kirke ble avsatt under systemskiftet i 1537.¹⁰ Midt i denne maktsfæren i Norge vokste Austrått seg større, og parallelt med fru Ingers maktkamp med erkebiskopen i Trondheim, ekspanderte Austrått til et lokalt maktsentrum som unektelig kontrasterte datidens største regionale makthaver – erkebiskopen.¹¹ I ettertiden har mange latt seg fascinere av fru Ingerd Ottesdatter – deriblant Henrik Ibsen med sitt skuespill om *Fru Inger til Østraat* (1854) – der hun med sitt standhaftige vesen og myndige hånd, skrev seg selv og Austrått inn i Norgeshistorien.

Fru Ingerd Ottesdatters datter giftet seg inn i en dansk adelsfamilie – og sørget med det for Bjelkefamiliens inntrekk til stedet.¹² Jens Bjelke (1580–1659), fru Ingers oldebarn, overtok Austrått i år 1609, og var på den tiden Norges rikeste mann. Foruten å være kansler i Norge fra 1614 til 1659, fikk Jens Bjelke tre sønner, som på hver sin måte kan sies å ha skrevet sitt navn inn i Norgeshistorien.¹³ Ove Bjelke (1611–1674) tok over Austråttborgen i

⁶ Stranden, 2021

⁷ Andersen & Bratberg 2011: 32

⁸ Andersen & Bratberg 2011: 103

⁹ Riksantikvaren u.å.

¹⁰ Andersen & Bratberg 2011: 103

¹¹ Andersen & Bratberg 2011: 104

¹² Prestvik 1961: 13

¹³ Andersen 1992: 41

1638, og kan sies å være mannen som utformet store deler av herregården slik vi kjenner anlegget i dag.¹⁴ Han utformet herregården i en tid adelsstanden hadde sine glansdager, noe som avspeiles i bygget.¹⁵ Bjelke var det en kan kalle den typiske representanten for adelsperioden i landet, og datidens Austrått «bugnet av hærligheter».

Omtrent på samme tid som Ove Bjelkes død, ble eneveldet innført i 1660, noe som førte med seg at borgere og embetsmenn tok over som den herskende samfunnsgruppen, og adelsstanden ble et tilbakelagt kapittel. Parallelt begynte Austråtts forfall. Bjelkeslekten forsvant fra herregården, og den tidligere så sterke slekstradisjonen ble brutt. I 1720 ble Austrått solgt ved auksjon og kom så inn i borgerlig eie.¹⁶ Etter Bjelkefamilien var det en rekke ulike eiere frem til staten overtok Austråttborgen i 1919.¹⁷ Søren Dass, som for øvrig hviler i gravkapellet på Austråttborgen sammen med Ove Bjelke og hans tre hustruer, overtok på et tidspunkt Austrått som han bodde på inntil sin død i 1757.¹⁸ Videre gjennom 1800-tallet ble herregården stadig mindre og forfallent, og vanskjebnen fullbyrdes natt til 29. november i 1916, da lynet slo ned på Austrått og gården brant ned.

2.2 Fra vikinggård til nasjonaleiendom

Austråttborgen som den står i dag har lenge blitt ansett som et resultat av Ove Bjelkes raske byggeprosess på 1650-tallet, men har i realiteten vært i kontinuerlig endring gjennom århundrer, parallelt med de arkitekturtrender som har preget adelsslott på kontinentet for øvrig.¹⁹ På en opphøyet knaus i det ellers flate kystlandskapet ble det allerede omkring år 1200 bygget en kirke. På samme plass troner nå Austråttborgen slik en kjenner anlegget i dag. Kirken ble likevel ikke borte, men brukt av Ove Bjelke som en stamme i nybygget fra midten av 1600-tallet. Den integrerte kirken kan fortsatt enses i dag, med sitt kapell og tykke middelaldermurer som preger tårnet og østfløyen av hovedbygningen.²⁰

På 1600-tallet begynte Ove Bjelke en omfattende på- og ombygging av anlegget. Dette resulterte i et slott i ekte renessanse-ånd, med den symmetrien og regelmessighet stilen

¹⁴ Nordenfjeldske kunstindustrimuseum u.å.

¹⁵ Andersen 1992: 43

¹⁶ Andersen 1992: 43

¹⁷ Andersen 1992: 44

¹⁸ Andersen 1992: 43

¹⁹ Andersen & Bratberg 2011: 473

²⁰ Andersen 1992: 11

krever.²¹ Med middelalderkirken som utgangspunkt, ble østdelen – kirkens langskip – delt opp i to etasjer, slik at det ble gitt plass til riddersalen over kapellet. Tårnet med den barokke tårnhjelmen hadde tidligere vært vesttårnet til middelalderkirken, men ble nå sentrert ved at Bjelke tilføyde en vestfløy på hovedbygningen. Samtidig fikk Austrått både nedre borggårdsbygninger, loggia, karyatider og gravkammer.²² I løpet av 1700-tallet fikk det opprinnelige saltaket et nytt mansardtak.²³

Mellom 1920 og 1961 ble Austrått restaurert etter brannen, men det var imidlertid også et langvarig forfall som måtte tas hensyn til i restaureringen. Det ytre vedlikehold hadde blitt forsømt fra Bjelkes tid og gjennom flere generasjoner i løpet av 1800-tallet før brannen la Austråttborgen i ruiner i 1916.²⁴ I dag er Austråttborgen automatisk fredet etter kulturminneloven §4, men anlegget ble også vedtaksfredet i 1923 etter kulturminneloven §15. Nasjonalmonumentet er forvaltet av Statsbygg, hvorav Museene i Sør-Trøndelag ved Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum har ansvar for publikumsavdelingen og øvrig museumsfaglige oppgaver.²⁵

²¹ Valebrokk 1997: 87

²² Andersen & Bratberg: 474

²³ Riksantikvaren u.å.

²⁴ Andersen 1992: 6

²⁵ Nordenfjeldske kunstindustrimuseum u.å.

3 Forståelsen av Austrått gjennom et halvt århundre

3.1 Et nasjonalt lynnedslag

Etter Austrått brant ned natt til 29. november i 1916, bølget en sorg over landet. Samtlige aviser skrev om ulykken – som skyldtes et lynnedslag – og hvor meningsløst det hele så ut til å være. En nasjonalkatt var gått tapt. I boken *Østraat* (1916) skriver en av forfatterne, Fredrik B. Wallem:

Overalt i vort land vakte budskapet sorg og bestyrtelse, alle følte at Østraats brand betød et stort nasjonalt tap. Det var ikke bare et historisk monument som var ødelagt – ogsaa store kunstneriske værdier var gaat tapt, og det føltes saart at vort land skulde bli endnu fattigere end før ...²⁶

Etter nyheten om brannen virket Austråttborgen å være på alles lepper; likeså boken til Fredrik Berbe Wallem (1877–1945) og Lorentz Harboe Ree (1888–1962), som utkom kun tre dager før brannen.²⁷ At kunsthistoriker Wallem og arkitekt Ree hadde besøkt Austrått for å arbeide med- og samle materiale til det som skulle bli det 20. århundres hovedverk om herregården kun måneder før brannen, kan ikke omtales som annet enn hell i uhell. *Østraat: Oppmaalinger, tegninger og bygningsbeskrivelse samt en utsigt over Østraats historie* fikk vel knapt noen sørgeligere reklame og aktualitet enn dette, og det litterære verket skulle senere vise seg å være av særdeles betydning for ettertiden og gjenreisningen av den nedbrente herregården.²⁸

Og *Østraat* ble en suksess. I Fredrik B. Wallems privatarkiv ligger en bekreftende avisnotis: «Pragtverket om Østraat av arkitekt Ree og dr. Wallem er nu paa det nærmeste utsolgt. Nyt opplag er under arbeide og blir færdig mandag.»²⁹ *Østraats* nye opplag skulle for så vidt få et høyst aktuelt supplement, idet riksantikvar Harry Fett (1875–1962) hadde levert en beskrivelse av brannen, samt oppregning av kunsten som hadde blitt reddet, da han besøkte Austråtttruinen på Wallems vegne.³⁰ I privatarkivet ligger også en annen avisnotis, der både *Østraats* forfattere og forlegger blir gratulert for en suksess de bare kunne drømme om, da

²⁶ Wallem 1916: 85

²⁷ Andersen & Bratberg 2011: 395

²⁸ Andersen & Bratberg 2011: 395

²⁹ Boken om Østraat, nyt oplag med supplement u.å., Wallem privatarkiv

³⁰ Boken om Østraat, nyt oplag med supplement u.å., Wallem privatarkiv.

boken både hadde oppnådd en ny betydning og i tillegg gjennomgått en verdiøkning.³¹ Suksessen Wallem og Ree's bok fikk gir et godt bilde på forståelsen og hvordan landets befolkning stod i forhold til Austråttborgen i 1916. At *Østraats* suksess kun skyldtes folks iver etter historiske herregårder må nok likevel her neddempes; det fremkommer nemlig en tydelig spekulasjon rundt hvorvidt sammentreffet med utgivelse og brann var tilfeldig eller ikke. At Fredrik Wallem selv var bevisst denne spekulasjonen er tydelig, noe hans privatarkiv illustrerer.

Sett fra utsiden – et århundre senere – synes det ved første øyekast en slags dobbelthet i samtidens forståelse av nedbrenningen av Austråttborgen. Av samtlige artikler papirpressen skrev etter den sørgelige brannen i 1916, fremkommer en slags kollektiv bevissthet om at slaget anses tapt før det er påbegynt, og en slags overensstemmelse av at Austrått ikke vil kunne reise seg igjen. Kondolansene ble utdelt landet rundt og avisene skrev nekrologer for å minnes det kulturhistoriske tapet. *Tidens Tegn* skrev: «Borgen i Trøndelagen er brændt, og Norge er blit fattigere. Ikke netop paa guld, men paa værdier som er større, de som ikke kan kjøpes for guld.»³²

At en slik forståelse – at Austrått nå var tapt for alltid – gir på mange måter mening. På en side er det forståelig med en slags kollektiv nasjonal sorgprosess, hvis en tar i betraktning at i 1916 hadde allerede flere sperret øynene opp for, og interessert seg i, fortiden her til lands. Denne prosessen startet allerede i 1814 da kulturminner og det å knytte seg til fortiden ble en brikke i nasjonsbyggingen vår.³³ Likevel var kulturminnevernet et tydelig fagfelt, som naturligvis ville skape en viss avstand mellom en borgerlig lukket krets med spesielt interesserte og befolkningen i landet for øvrig.³⁴ Selv om allmenheten nok sikkert visste – eller innså den historiske verdien av herregården da de leste nekrologene i avisene – er det ikke nødvendigvis like åpenbart at det fantes muligheter for restaurering og/eller gjenreisning, da kulturminnevernet ikke viste seg like fremtredende i årene omkring 1916. Dessuten ville mange som opplevde at Austrått brant ned, også ha erfart tapet av flere historiske bygninger på et tidligere tidspunkt. I *Tidens Tegn* kan en lese:

[...] men tiden har faret haardt frem med vore fortidslevninger fra det 17. aarhundrede. Østraat er ikke den eneste gamle renæssanceborg, vort land har hat, men den var den

³¹ Østraatboken anmeldelse/artikkel 1916, Wallem privatarkiv

³² *Tidens Tegn* 1916: 6

³³ Christensen 2011: 19

³⁴ Christensen 2011: 17

eneste, som nu stod tilbake. Og da vi jo heller ikke er overflødig utstyret med mindesmerker fra andre perioder føles tapet dobbelt smertelig.³⁵

Som ovennevnt, fremstår forståelsen av Austrått rundt 1916, og den nasjonale sorgprosessen etter brannen, med en dobbelthet. I et avisinlegg fra samme år, oppsummerer en anonym forfatter denne holdningen på fordelaktig vis. Her antydes det at brannen burde være nyttig lære for mange mennesker som savner en forståelse av det som ble kalt for landets historiske kulturverdier. Artikkelforfatteren skriver videre at de som jobber med å vekke denne forståelsen ofte blir møtt av seig motstand og en mistenkeliggjørelse, slik at en nesten får inntrykk av at det i mange kretser eksisterer et likefremt hat til fortiden.³⁶ Artikkelen fortsetter med et utsagn som på mange måter er aktuell til den dag i dag:

Nu forfærdes man kanskje over Østraats brand; men om der imorgen kom nogen og foreslog, at man skulde rive ned Rosenkrantztaarnet, «fordi det er en hindring for havnens utvikling», saa vilde man sikkert finde det meget rimelig og fornuftig. Eller om det var Stadsporten det gjaldt. Eller Zander Kaaes stiftelse!³⁷

En dag sørger man over tapet av Austråttborgen, der man neste kveld ser seg enig i at Rosenkrantztaarnet rives ned. Det er ikke like åpenbart å si helt sikkert hvordan Austrått ble forstått av landets befolkning rundt 1916. Allmennheten synes å ha en iboende nasjonalromantisk tilnærming til fortiden, og en viss historisk retningsans, da interessen til fortiden allerede hadde blomstret i folk et drøyt århundre – fra 1814. Likevel er ikke kulturminnevernet like synlig i samfunnet, og fremstod muligens litt fremmed for folk flest.

³⁵ Tidens Tegn 1916: 6

³⁶ Østraat, avisartikkel 1916, Wallem privatarkiv

³⁷ Østraat, avisartikkel 1916, Wallem privatarkiv

3.2 En opphetet debatt

En grunnleggende konflikt som forfølger en gjennom hele kulturminnevernets historie, og som fortsatt viser seg aktuell i dag, er den iveren etter å bevare de faktiske spor en har foran seg og det kontrasterende ønsket om rekonstruering.³⁸ Kommersialisering av historie var i vinden mot siste halvdel av 1800-tallet, noe som avspeilet seg i folket da det ble stilt gjenreisningsspørsmål vedrørende Austrått etter brannen i 1916. Det gikk til tider en smule hett for seg i avisene da kulturradikale og verdikonservative stemmer kjempet om å bli hørt. I et avisinnlegg fra desember 1916 skriver en ukjent, undertegnet E.L., at det var spesielt én ting som ga Austrått sin særegne verdi: at gården var gjennomsyret *ekte*. Den var ikke et stykke forfalsket fortid, som nesten alle andre gamle bygninger her i landet.³⁹

I Arne Lie Christensens *Kunsten å bevare* (2011) kan en lese om den kampen mange tok mot det de anså som en *forflatning av historien* med alle de liksomkopier den kommersielle byggeskikken og arkitekturen førte med seg.⁴⁰ Masseprodusering av både bygninger og gjenstander til å være tilnærmet lik stilarter fra tidligere århundrer var noe antikvarer til dels prøvde å distansere seg fra ved å heller tilnærme seg vernearbeidet vitenskapelig og med historisk innsikt.⁴¹

Utover 1900-tallet begynte *ekvivalensprinsippet* for alvor å gjøre seg mer gjeldende, som mer eller mindre overdøvd *rekonstruksjonsprinsippet* som hadde preget det tidligere århundre.⁴² Grovt sett kan en si ekvivalensprinsippet springer ut i tanken om å restaurere med en skånsom hand, der en både skal bevare originale materialer og spor etter eventuelle tidligere endringer. Her skal alle faser av bygningens historie være likeverdige, der det i rekonstruksjonsprinsippet er ønskelig med en enhet i stilen når en skal tilbakeføre til opprinnelig utseende.⁴³ Franske Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) var arkitekt og tilhenger av rekonstruksjonsprinsippet og hans motsats ble møtt i den engelske forfatteren John Ruskin (1819–1900). Ruskin dyrket *forfallets estetikk*, og ønsket at bygningene skulle vedlikeholdes framfor å bli rekonstruert. Han var blant annet kritisk mot restaurering generelt, og mente det opprinnelige – de gamle steinene og skulpturene – ikke lot seg rekonstruere.⁴⁴ På mange måter representerer de to samtidens tosidige historieforståelse. Der Ruskin

³⁸ Christensen 2011: 240

³⁹ E. L. 1916, Wallem privatarkiv

⁴⁰ Christensen 2011: 241

⁴¹ Christensen 2011: 241

⁴² Christensen 2011: 54

⁴³ Christensen 2011: 54

⁴⁴ Christensen 2011: 57

illustrerer en forkjærlighet til aldring med en mer romantisk og kunstnerisk tilnærming av tiden som går, var det for Viollet-le-Duc ønskelig å prøve og gjenskape tiden som hadde vært.⁴⁵

Det er vanskelig å la være å trekke linjer fra John Ruskin til forfatteren av avisinnlegget, den såkalte E. L. Den gjennomsyrede tanken Ruskin hadde iboende i seg – om å bevare det opprinnelige – står også sterkt i E.L, som videre underbygger sin argumentasjon: «Austrått hadde sluppet lykkelig igjennom den forfærdelige restaurationsperiode, som i løpet av de sidste 50-60 aar har faat skjæmmet og ødelagt saa meget værdifuldt i vort land.»⁴⁶ Argumentasjonen fortsetter så med å konstatere at hovedhensikten er at bevaring av det resterende Austrått *er* ønskelig, men at restaurering utover det mest nødvendige, som tak og vinduer, ville være høyst unødvendig. Dermed burde slikt ikke gjennomføres.

En kopi av kirkeinteriøret og av riddersalen eller en gjengivelse av svalgangens karyatider har ingen virkelig verdi; det kan bare forstyrre virkningen av det som er tilbake. Men man maa se sandheten i øinene: de gamle rum og det gamle inventar er gaat tilgrunde, og alle kopier blir bare teater.⁴⁷

Vedkommende ønsket altså ikke at Austrått skulle gå en fremtid i møte som en *forfalsket kopi*, da den særegne verdien til herregården lå i ektheten og overlevelsen av en periode preget av sjelløse kopier som følge av kommersiell byggeskikk og masseprodusering. Det ville vært som et spill for galleriet. Formodentlig var ikke alle like tilhenger av ekvivalensprinsippet og Ruskin som E. L.

«Om Østraat skal restaureres? Ja, hvad ellers?»⁴⁸ I desember 1916 slenger overlærer Håkonsen-Hansen seg med i debatten om gjenreisningsspørsmål, med motsettende argumenter som viser en holdning tettere opp mot rekonstruksjonsprinsippet. Her sås det ingen tvil om at overlæreren mener stat og kommune må møtes i en felles bestrebelse for å få herregården gjenreist, og hinter til at brannen forhåpentligvis vil lyse opp i den offentlige samvittigheten, slik at en tar grep og får tankene i sving om «at her er der dog noget at gjøre!»⁴⁹ Med et nokså spydig leserinnlegg, som vitterlig gir et nikk mot ovennevnte E. L's innlegg, legger Håkonsen-Hansen ikke skjul på sine meninger:

⁴⁵ Christensen 2011: 58

⁴⁶ E. L. 1916, Wallem privatarkiv

⁴⁷ E. L. 1916, Wallem privatarkiv

⁴⁸ Håkonsen-Hansen 1916, Wallem privatarkiv.

⁴⁹ Håkonsen-Hansen 1916, Wallem privatarkiv

Er det kanskje at hædre far og mor, at hædre vor historie, at la ruinene ligge hen, kanskje i høiden forsyne dem med et bordtak, som paa godtkjøpsvis belægges med en lap høist moderne tjærepap? – Aa, langtifra! Saadant maa ikke ske! Folk, som hævder den slags, er idealister, som om de var konsekvent, burde klæ sig i tipoldefars spjeldkjole og te sig i sorg over, at de historiske hestepærer i sin tid blev feiet ut av Trondhjems domkirke!⁵⁰

For å avgjøre Austråtts fremtid etter brannen ble det om våren 1917 avholdt en konferanse mellom herregårdens eiere, Fortidsminneforeningen og Riksantikvaren. Av økonomiske grunner kunne ikke Fortidsminneforeningen ta imot ruinene etter Austrått som eierne først foreslo.⁵¹ Fortidsminneforeningen støttet imidlertid initiativet til gjenreisning. De forfattet et brev der de ba Kirkedepartementet om 50 000 kroner til istandsetting av herregården under en forutsetning at ruinene og tomta ble overdratt fra eierne til staten, samt at ekstra 50 000 kroner ble anskaffet på en eller annen måte. Det ble presisert i brevet at det er snakk om nødvendig istandsetting av Austråttborgen – ikke restaurering i første omgang – i den mening å få bevart mest mulig.⁵²

Det ble en prosess som tok for lang tid. I hvert fall for Trondheims arkitekter, der hele 28 av byen mest fremragende navn skrev under på en henstilling til distriktets stortingsmenn som ble publisert i *Nidaros: Trøndelagen* 12. juli i 1917. Trondheimsarkitektene skriver at de herved tillater seg, in corpore, å anmode stortingsrepresentantene fra Trøndelag om å støtte kraftig opp om Kirkedepartementets forslag om bevilgningen av 50 000 kroner til istandsettelse av Austråttborgen i Stortinget. «Budgetkomiteens stilling til saken har i vide kredse, og særlig blandt arkitektene bragt bitter skuffelse.»⁵³ Arkitektene var bitre over at Stortingets standpunkt var bygget på et såpass mangelfullt kjennskap til Austråttborgens arkitektoniske verdi, som meddelt av dagspressen. De nikket derimot anerkjennende til komiteens kjennskap til den historiske betydningen bygget har, men følte likevel herregårdens kunstneriske og handverksmessige henseender ble forbigått. Det ble ytret at det først og fremst var den kunstneriske verdien som gjorde gården til en nasjonal plikt å verne om, og stadfestet sjeldenheten med at Trøndelags murere, snekkere, tømmermenn, steinhuggere,

⁵⁰ Håkonsen-Hansen 1916, Wallem privatarkiv

⁵¹ Andersen & Bratberg 2011: 403

⁵² Andersen & Bratberg 2011: 412

⁵³ Albertsen et al. 1917: 4

treskjærere, smeder, gjørtlere og byggherre sammen møttes i harmonisk samvirke i det 17 århundre.⁵⁴

Videre uttaler Trondheimsarkitektene at stat, kommune og den velstillede allmenhet sammen må ta affære for å begynne en istandsettelse av Austråttborgen. Om Stortinget svikter på dette punktet vil resultatet bli en fullstendig ødeleggelse av borgen, som jo er «Nord-Norges næst Trondhjems domkirke betydeligste arkitektoniske fortidsmonument.»⁵⁵ Avslutningsvis legger arkitektene et ekstra press på mottakerne av henstillingen ved å antyde at om det skulle bli slik at de uerstattelige verdiene ikke sikres for fremtiden «[...] vil man visselig paadra sig eftertidens bebreidelser, saa meget mere som de økonomiske krav ikke nu kan tjene landet som undskyldning.»⁵⁶

Austråttborgen ble deretter besluttet overtatt av Stortinget i 1918 som et *kulturminnesmerke*, og det ble bevilget 50 000 kroner til Fortidsminneforeningen mot at resterende beløp ble skaffet på egenhånd.⁵⁷ Året etter hadde Fortidsminneforeningen, etter en møysommelig prosess, klart å samle inn tilsvarende 50 000 kroner, og istandsettelsen var et faktum. Austråttborgen ble det samme året en nasjonaleiendom, og et stort steg nærmere både istandsetting og restaurering.⁵⁸

3.3 En møysommelig prosess

Restaureringens første periode, i mellomkrigstiden, var preget av at det var lite penger å hente. Årene mellom 1923 og 1926 skjedde det ingenting.⁵⁹ Kirkedepartementet mente Austråttborgen skulle istandsettes og sikres mot ødeleggelse med den ene bevilgningen som allerede hadde blitt gitt i 1918: «at der her alene er tale om å bidra engang for alle og det gjelder foranstaltninger, som haster med å få utført, dersom ikke borgens murer skal bli ødelagte.»⁶⁰ For å lede an restaureringsarbeidet ble det, etter forslag av Riksantikvaren, utnevnt en restaureringskomité bestående av museumsdirektør Th. Petersen (1875-1952), professor Johan Meyer (1860–1940), arkitekturprofessor Olaf Nordhagen (1883-1925) og

⁵⁴ Albertsen et al. 1917: 4

⁵⁵ Albertsen et al. 1917: 4

⁵⁶ Albertsen et al. 1917: 4

⁵⁷ Østråts istandsettelse, statsforhandlinger 1921, tilsynskomiteens arkiv

⁵⁸ Andersen & Bratberg 2011: 412

⁵⁹ Andersen & Bratberg 2011: 413

⁶⁰ Østråts istandsettelse, statsforhandlinger 1921, tilsynskomiteens arkiv

Fredrik B. Wallem (1877-1945). Den arkitektoniske føringen ble tillagt arkitekt Nils Ryjord (1875-1926).⁶¹

Selve restaureringsperioden til Austråttborgen kan sies å ha vært særdeles kompleks og med et gjennomgående spørsmål om autenticitet. Opplevelsen av herregården, om bygningen er «ekte» eller «falsk» – en original eller en kopi – er forankret i enkeltmenneskets forståelse, og vil alltid vurderes individuelt. En typisk turist kan vandre rundt i borggården med et ærverdig blikk, der en antikvar muligens vil stille spørsmål ved hva som er rene rekonstrueringer og ikke. For antikvarer blir det i dag stilt store krav til profesjonalitet og en vitenskapelig tilnærming til autenticitetsbegrepet, og en ser derfor nytten av å bryte opp begrepet til det mer anvendelige.⁶²

For det første har vi materialautenticitet, som knytter seg tett opp mot materialer og hvorvidt de er like gamle som bygningen for øvrig.⁶³ Etter brannen i 1916 var det faktisk visse deler av Austråttborgen som hadde overlevd. Kirken fra omkring 1200-tallet, som på 1600-tallet ble integrert i Ove Bjelkes nybygg, har deler som fortsatt er bevart for ettertiden; hovedsakelig murene som preger både tårnet og den østlige delen av bygningen. Mye ble også reddet ut av kapellet, deriblant mange middelalderskulpturer. Av Ove Bjelkes 1600-talls borg ble en hel del interiør reddet ut, men også viktige deler av selve bygningen stod fortsatt etter brannen. Både trapp og loggia overlevde, så vel som selve portbygningen, englene og treporten.⁶⁴

Det er likevel ikke å stikke under en stol at brannen førte med seg store tap på herregården. Restaureringsperioden var preget av at arkitektene hele tiden var opptatt av å prøve og gjenskape det tapte ved å bruke samme type materialer og håndverksteknikker som en så fra fotografier og nedskrevne kilder – hovedsakelig Fredrik B. Wallems verk om *Østraat*. Gerhard Schøning (1722–1780) hadde allerede i 1774 beskrivelser og tegninger fra Austråttborgen fra tidligere besøk ved gården, som også hadde blitt benyttet som kilder ved gjenreisningen.⁶⁵

Det er nesten sånn at en kan tillegge Austråttborgen både materiell, prosess- og visuell autenticitet, der sistnevnte dreier seg om en kopi der bygningen kan oppfattes som autentisk dersom det opprinnelige utseende er bevart.⁶⁶ Der noen dører hadde overlevd brannen, måtte

⁶¹ Østråts istandsettelse, statsforhandlinger 1921, tilsynskomiteens arkiv

⁶² Christensen 2011: 211

⁶³ Christensen 2011: 212

⁶⁴ Andersen & Bratberg 2011: 410

⁶⁵ Andersen & Bratberg 2011: 391

⁶⁶ Christensen 2011: 212

noen skadde restaureres – og noen tapte lages på nytt.⁶⁷ Karyatidene som preget svalgangene forsvant i brannen, men ble rekonstruert med de opprinnelige karyatidene som forbilder. Likevel ble det ikke en stilistisk kopiering, da det nye arbeidet på treskulpturene endte opp svært ulikt de karyatider fra 1600-tallet, og formspråket helte mer i retning samtidsstilen.⁶⁸

Det var først da arkitekt Wilhelm Swensen (1894–1966) tok over som ny restaureringsleder i 1949 at tok restaureringsarbeidet tok fart.⁶⁹ Årene gikk og det nærmet seg Austråttborgens 300-års jubileum. Det var et dypt ønske om å la herregården stå i sin fulle prakt det året 1956 kom. I 1952 begynte restaureringen å haste, og i den anledning ble det produsert en brosjyre, eller reklame, underskrevet tilsynskomiteen. I brosjyren vender komiteen seg til alle som kan være interesserte i å støtte opp om – med en liten eller stor pengesum – til å gjenreise «dette usedvanlig verdifulle og sjeldne kulturminne.»⁷⁰

Der det i tidligere år hadde vært vanlig å omtale Austråttborgen som et *historisk sted* eller *Ove Bjelkes borg*, omtales det her som et *kulturminne*. Mye kan tyde på at forståelsen i samtiden har endret seg og at man var generelt mer opplyst om kulturminnevern. Også at en i sin omtale om Austråttborgen hadde blitt mer objektiv. I brosjyren spilles det også på at forfatterne har tillit til folket og «... at borgen står i vårt folks bevissthet som et så viktig historisk og *kulturhistorisk* minne [...]»⁷¹ Om tilsynskomiteen faktisk mener at folkets forståelse av Austråttborgen har kommet så langt at de har fullstendig tillit til at alle er bevisste den kulturhistoriske verdien, eller om det er ment som et smart grep for å få flere bidrag, er umulig å si.

Fullt ut stod Austråttborgen i 1961 endelig ferdigrestaurert og klar til overlevering til staten. Målene var endelig nådd. I den forbindelse ble det søndag 24. september i 1961 arrangert en høytidelig overrekkelsesfest, der en rekke viktige personer – deriblant Statsråden og Riksantikvaren – var invitert. Av fortegnelsen av innbydde gjester funnet i arkivet skal hele 80 mennesker ha takket ja til invitasjonen og kun 3 gitt avbud.⁷² I programoversikten kan en også se at borgens nøkkel skulle, på ærbødig vis, overrekkes Statsråden fra formannen i tilsynskomiteén.⁷³

To år senere, i 1963, kan det avleses i en rapport at alt formodentlig går bra for seg, foruten noen små feil ved restaureringsarbeidet som må fikses på. Alt i alt skal det ha vært

⁶⁷ Andersen & Bratberg 2011: 419

⁶⁸ Andersen & Bratberg 2011: 423

⁶⁹ Andersen & Bratberg 2011: 418

⁷⁰ Austråttborgen gjenreises, brosjyre 1952, tilsynskomiteens arkiv

⁷¹ Austråttborgen gjenreises, brosjyre 1952, tilsynskomiteens arkiv

⁷² Fortegnelse over innbydde til overlevering av Austråttborgen 1961, tilsynskomiteens arkiv

⁷³ Program for overlevering av Austråttborgen 1961, tilsynskomiteens arkiv

omtrent 5000 besøkende ved herregården i løpet av året, hvorav halvparten var elever fra skoler av regional tilhørighet.⁷⁴ Det berettes også om en del turister og omvisninger som går fint for seg, foruten noen små utfordringer: «[...] det er desværre mange turister som ikke kan forstå at vi er nødt til å låse kapellet etter oss når vi går videre til riddersalen ...»⁷⁵ Til tross for en bredere forståelse av det kulturhistoriske og en synliggjørelse av kulturminnevernet i samfunnet for øvrig, kan det se ut til at det fortsatt var en vei å gå før det forankret seg i folk.

3.4 En historisk eller kulturhistorisk forståelse?

«I Folkefantasien staar Østeraat som vor Sælvstendigheds sidste Borg.»⁷⁶ Følgende uttaler Harry Fett helt tilbake i 1901. Dveler man ikke for lenge ved den setningen kan en lese videre: «Her tror man, at Dramaets sidste Akt udspilledes.»⁷⁷ Tidlig på 1900-tallet ser den kollektive forståelsen av Austråttborgen ut til å enten kretse rundt smånifse historier eller fru Ingerd Ottesdatter. Sistnevnte er ikke helt fremmed, da Henrik Ibsen skrev *fru Inger til Østråt* i 1854, som introduserte Austrått for et større publikum. Mye av de skriverier om Austråttborgen fra samtiden handlet ofte mer om Ibsens *fru Inger til Østråt* enn selve gården i seg selv. Det som kan se ut som en kollektiv forståelse av Austrått som et sted der dramaets siste akt utspilles, illustreres godt i Harry Fetts bidrag til en underholdningsrettet julebok, utgitt julaften i 1901. Her skriver Fett om den dystre hedenske stemningen som omslutter en i det han ankommer Ørlandet i piskende regnvær, som gir «landskabet en endnu uhyggeligere Karakter.»⁷⁸ Videre beskriver Fett sitt besøk til Austråttborgen:

Dysterheden om det øde Slot, de gamle rare Trær, Torvmyrerne og Havet udenfor – det hele Landskab gav ligesom et Billede paa Norges Middelalders Afslutning. Det var en Kong Lear-stemning, der hvilede over Ørlandets Sletter – en af Tro og Haab hadde forladt Egn.⁷⁹

⁷⁴ Rapport fra Austråttborgen 1963, tilsynskomiteens arkiv

⁷⁵ Rapport fra Austråttborgen 1963, tilsynskomiteens arkiv

⁷⁶ Fett 1901: 23

⁷⁷ Fett 1901: 23

⁷⁸ Fett 1901: 23

⁷⁹ Fett 1901:24

Denne dramatiske tilnærmingen øker ved at Fett avslutter artikkelen med å fortelle at han – dessverre – ikke hadde fått noe besøk av *den hvide Dame* om natten, som han «[...] i Trondhjem hadde hørt meget om, der ikke fik Ro i sin Grav og om Nætterne skulde vandre om paa Østeraat.»⁸⁰ Også i reisehandbøkene presenteres Austråttborgen – foruten generell turistrute – som et sted med nifs historie, der kulturhistoriske verdier ser ut til å være regelrett underkommunisert: «I gårdens [...] kapel findes en sten, med hvilken [...] dræbte presten [...]. På gården findes flere sager fra Bjelkernes tid oppbevarede.»⁸¹

I mellomkrigstiden ser den kollektive forståelsen av Austråttborgen imidlertid ut til å ha endret kurs fra Ibsens skuespill og nifse historier og til en mer ren historisk forståelse. Den 28. juli i 1928 var dagen kommet da sarkofagene til Ove Bjelke, hans tre hustruer og Søren Dass skulle føres tilbake til gravkapellet på Austråttborgen. I 1859 ble de fem sarkofagene flyttet til Ørland kirkegård, men nå var det tatt initiativ til å få de ført tilbake der de hørte til. I Aftenposten står det at hele 3000 mennesker fulgte vognene fra Ørland kirke til Austråttborgen, og at kirken var fylt til randen med omkring 600 personer, der resterende var nødt til å vente utenfor.⁸²

Det kan se ut til at Austrått og historien dertil har fått godt fotfeste i befolkningen regionalt. At så mange velger å delta i en historisk seremoni tyder på at befolkningen er mer opplyste og interesserte. Om flesteparten var ørlendinger eller kom utenbys fra, kan ikke sies sikkert, men det er nærliggende å tro førstnevnte. Fullt ut var det en festens dag, med statsministerbesøk og taler – gjennomført på ærbødigst vis, og «da toget nærmet sig borgen og alle var grepet av alvor [...] der nærmet sig fire flyvemaskiner, de kredset lavt over borgen, rundt tårnet og kastet deilige blomster over bårerne.»⁸³

Da Aftenposten, som en riksdekkende dagsavis, omtalte seremonien om tilbakeføringen av sarkofagene, er det tydelig at det er blitt gjort bevisste valg om at dette ville være av interesse for befolkningen utover de lokale grenser. Dermed kan det tyde på at Austrått også ble anerkjent på nasjonalt nivå. På en annen side vet man ikke hvorvidt Aftenposten hadde sendt en korrespondent eller blitt fortalt hvordan det hele gikk til, og dermed blir det vanskeligere å sette seg inn i hvor viktig de anså seremonien på Austrått å være. Samtidig synes fokuset på seremonien og talene å være mer på Ove Bjelke, og

⁸⁰ Fett 1901: 24

⁸¹ Schulz 1893: 49

⁸² Aftenposten 1928: 2

⁸³ Aftenposten 1928: 2

Bjelkeslekten for øvrig, enn herregården sin verdi i seg selv. Talen til general Aavatsmark var for eksempel fokusert rundt og handlet kun om Bjelkeslektens innsats for Norge.⁸⁴

At fokuset ligger på Ove Bjelke når det omhandler tilbakeføring av hans levninger er på sin plass, men spørsmålet er hvorvidt den samme oppmerksomhet ville blitt gitt om det var snakk om at selve gravkapellet i herregården stod ferdigrestaurert, for å sette det på spissen. Mulig det er slik at den nasjonale forståelsen av Austrått ligger mer i historien og ikke selve herregården – mer en forståelse av Ove Bjelke og fru Ingerd Ottedatter. Det kan anes tendenser til at flere har vært inne på ovennevnte tanke om forståelsen av Austrått som et historisk – mer enn kulturhistorisk – sted. I arkivet til tilsynskomiteén til Austråttborgen ligger det en avskrift av en tale til *Kringkastingen om fortidsvernet*. Hvem og når talen er skrevet av er ukjent, men det kan se ut som tidlig etterkrigstid, da talen omhandler oppstarten av restaurering etter at annen verdenskrig satte en stopper for den.

Austråt er nu statens eiendom. Men den er noe mer enn det – den eies av folket, som et konkret bindeledd mellom fortid og nutid. La være at mange knytter fru Ingers navn til borgen. [...] Austråttborgen er – også uten fru Ingers navn – et av de eiendommeligste og vakreste vi eier i vårt land og representerer en periode i vår historie hvor vi ellers er fattige på minner.⁸⁵

Ovennevnte utsagn står nedskrevet aller først i talen. Det synes å være ønskelig av formidleren å få frem det faktum at Austråttborgen faktisk er noe eget i seg selv – uavhengig av hvilke personer som knyttes til stedet. Ved å innlede talen med å si at Austråttborgen faktisk er noe av det vakreste vi har her til lands, *uavhengig av fru Ingers navn*, kan det se ut som at det er forsøkt å utvide forståelseshorisonten til landets befolkning. Det setter også en standard for talen videre, og fremstår nesten belærende. Hvis en i tillegg tar i betraktning at tidligere nevnte brosjyre fra 1952 skrev «... at borgen står i vårt folks bevissthet som et så viktig historisk og *kulturhistorisk* minne [...]»⁸⁶, kan det være nok et vitne om at det tidligere hadde vært et merkbart skille mellom folkets forståelse av Austråttborgen. Det være seg som historisk eller kulturhistorisk sted, der det historiske har blitt forstått som det mest betydningsfulle.

⁸⁴ Andersen & Bratberg 2011: 417

⁸⁵ Tale til kringkastingen om fortidsvern u.å., tilsynskomiteens arkiv

⁸⁶ Austråttborgen gjenreises, brosjyre 1952, tilsynskomiteens arkiv

4 Konklusjon

Samtidsforståelsen av Austråttborgen anno 1916 kretset i all hovedsak rundt brannen og sorgen over et tapt nasjonalmonument, men samtidig fremstod den med en dobbelthet. I det ene øyeblikket sørget man over det nedbrente Austrått, der man i det andre kunne nikke anerkjennende til å rive eksempelvis Rosenkrantzårnet, hvis det ville være til hindring for næringsinteressene. Parallelt var de kulturhistoriske verdiene underkommunisert, og befolkningens forståelse så mer ut til å kretse rundt Ibsens *fru Inger til Østrått* og dramatiske historier som sprang ut av herregården.

Da det ble stilt spørsmål hvorvidt Austråttborgen skulle gjenreises eller ikke, gikk det hett for seg i papiravisene. Meninger søkte tilhold i de ulike restaureringsprinsipper, hvorav noen mente det ville være som et spill for galleriet å gjenreise herregården, der motsatsene ytret at det ikke engang var noe spørsmål om hvorvidt Austrått skulle restaureres eller ikke – ja, hvad ellers?!

I mellomkrigstiden begynte folk å sperre øynene opp for Austråttborgens historiske verdi, og da sarkofagene skulle føres tilbake til gravkapellet i herregården, fulgte hele 3000 mennesker følgestoget. Befolkningen i samtiden avspeilet både en mer interessert og opplyst forståelse. Årene som fulgte med restaurering var en møysommelig prosess, og til tross for at mesteparten av bygningen er rekonstruert, synes Austråttborgen – i lyset av spørsmål om autentisitet – å være unnskyldt i antikvarmiljøet. Mulig ligger svaret i at en vet hva som kunne vært tilfelle om det ikke hadde blitt gjort noe; en ruin ødelagt av tidens tann. Poenget er at autentisitet er relativt, og må alltid ses i forhold til *noe* – og her i forhold til det faktum at Austråttborgen brant ned i 1916.

Av arkivmateriale fremkommer det at selv om bevisstheten om Austråttborgen hovedsakelig kretset innad i regionen, forekom det også interesse utover lokale grenser. Riksdekkende aviser som omtalte herregården, viser godt dette. Likevel er det unektelig *historien* tilknyttet stedet, med fru Ingerd Ottesdatter og Ove Bjelke, som får mest oppmerksomhet på nasjonal basis, der den *kulturhistoriske* forståelsen ses mer hos spesielt interesserte og enkeltindivider innen fagfelter som historie, arkitektur og kulturminnevern. Regionalt er det mer tydelig at lokalbefolkningen har kjennskap til Austråttborgen og innehar forståelse av det som et kulturminne, og dermed både kan tillegge det både historiske og kulturhistoriske verdier. Gjennom årenes løp, fra brannen i 1916 og til herregården stod ferdigrestaurert i 1961, utviklet naturligvis kulturminnevern seg til å være et mer forankret uttrykk hos folk flest. Samtidig er det sannsynlig at den store gjenreisningen og den årelange

restaureringen hadde gjort befolkningen mer oppmerksom på det kulturhistoriske – det rent arkitektoniske og kunstneriske verdiene – Austråttborgen kunne tilby, så vel som den rike historien stedet bærer på.

Arkiv

AKT-63-Fredrik Berbe Wallem

A-0101: L0043

Privatarkiv. NTNU Universitetsbiblioteket avdeling Dora.

Omtrent datering: 1900-1945.

Plassering: UBIT Dora 360 06/01 – Dora 360 06/6

Statsarkivet i Trondheim

A-5206- Tilsynskomiteén for Austråttborgen

Stykke L0001 – L0005 – Saksarkiv

Omtrent datering: 1890-1970.

Litteratur

Aftenposten. (1928, 31. juli). Da Bielckesarkofagene førtes hjem til Austråt. En stor høitidsdag på Ørlandet.

Albertsen, A., Alstad, O., Bachke, M., A., Bugge, A., Digre, C. O., Flor, J., Grendahl, H., Guldahl, A., Hjelte, C., Holmgren, J., Høye, H., Kielland, G., Kielland, J., Kunig, J., Meyer, J., Moe, C. J., Nordhagen, O., Osness, J., Pedersen, S., ... Wleiigel, K. (1917). Østraats gjenreisning. Trondhjemsarkitekternes henstilling til distriktets stortingsmænd. *Nidaros: Trøndelagen*, 16(80), 4.

Andersen, H. A. (1992). *Austrått*. Nordenfjeldske kunstindustrimuseum.

Andersen, H. A. & Bratberg, T. T. V. (2011) *Austrått – en norsk herregårds historie*. Pirforlaget AS.

Christensen, A. L. (2011). *Kunsten å bevare*. Pax forlag.

Dalland, O. (2020). *Metode og oppgaveskriving*. (7. utg.). Gyldendal.

Fett, H. (1901). Østeraat. I Kragh, V. (Red.), *Juleaften 1901* (s. 21-24). Det Norske Aktieforlag.

Mathiesen, H., Johannesen, A. & Holtermann, O. (1904). *Østeraat Herresæde: fra det 11te Aarhundredes Begyndelse til vore Tider*. Aktietrykkeriet.

Prestvik, T. (1961). *Austråt: fru Ingers og Bjelkeættens hovedsete*. Prestviks eget forlag.

Schulz, C. (1893). *Reisehåndbog over Trondhjem og de to Trondhjemske amter: turistruterne ordnede med Trondhjem som udgangspunkt*. A.Bruns Boghandel.

Tidens Tegn. (1916, 30. november). Østraat nedbrændt nat til igaar.

Valebrokk, E. (1997). *Norske slott, herregårder og gods*. Andresen & Butenchøn.

Nettkilder

Nordenfjeldske kunstindustrimuseum. (u.å.) *Austråttborgen*. Hentet 29. april 2022 fra <https://nkim.no/austratt>

Rikantikvaren. (u.å.). *Kompleks 531 Austråttborgen*. Hentet 29. april fra <https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2019/10/austr25c325a5ttborgen.pdf>

Stranden, L. I. (2021, 29. september). Her graver de frem bronsealderens svar på kampflybase. *NRK*. <https://www.nrk.no/trondelag/bronsealderens-kampflybase-i-orland-graves-frem-1.15660150>

